

Czegényi Dóra

Egy név ünnepi tere és ideje az egyéni emlékezetben

(János-napi köszöntés a szilágysági Zsibón)

Szűcs Jánosnak,
életigenlő nagyapámnak

János a magyar nyelvben héber eredetű (*Johanan* 'isten kegyelme/s/'), latin közvetítésű (*Johannus*, *Johannes*) egyházi jövevénynév.¹ A 16. század óta az egyik legkedveltebb magyar férfinév,² december 27-i ünnepe jeles téli nap.³ A nyugati egyházban a 6. század óta János, a legfiatalabb apostol, az újszövetségi negyedik evangélium szerzőjének ünnepnapja.⁴ A 18. század közepéig karácsony hármasság ünnepéhez tartozott. Martonfalvi Tóth György, a debreceni puritán professzor, 1663. március 26-án ekként prédikált: „az [...] Innepeket rész szerint az Istennek, rész szerint pedig az embereknek szentelik; mint Karátson első napját a' Christusnak,

Czegényi Dóra Andrea (1974) – néprajzkutató, egyetemi adjunktus, PhD, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, czegenyidora@yahoo.com

¹ A legutóbb kiadott magyar keresztnév-enciklopédia *János* szócikkének összeállítói tárgyalják a név eredetét, megnevezik a legismertebb védőszentjeit (*Evangélista*, *Alamizsnás*, *Aranyaszájú* és *Nepomuki Szent János*), valamint azok ünnepnapjait (dec. 27., jan. 23., szept. 13., máj. 16.) és ábrázolását a művészetben, felsorolják a naptárban jegyzett összes János-napot, adatolják a név gyakoriságát, példázzák a becézési formáit, kitérnek a rokonnévre (*Iván*), a női névpárra (*Johanna*), az idegen megfelelőire (pl. angol *John*, francia *Jean*, német *Johann*, olasz *Giovanni* stb.), a család- és földrajzi névként való előfordulására, megneveznek híres magyar névviseleket (pl. Apáczai Csere, Arany, Bolyai, Xantus stb.) és irodalmi alkotásokban felbukkanó figurákat (pl. János vitéz, Hány János, Kárpáthy János stb.), népszokásokat, szólásokat, csúfolókat sorolnak, majd legvégül – a név köznevesült alakváltozatainak adatolásakor – a *jánosozást*, *jánosolást* mulatozással járó János-napi köszöntésként jegyzi. Fercsik Erzsébet–Raátz Judit: *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Bp. 2009. (A magyar nyelv kézikönyvei XVI.) 133–138. Lásd még: Csoma Zsigmond: *Szent Vincétől Szent János poharáig. Magyar történeti borkalendárium örökidőkre*. Bp. 1999. (Centrál Európa Alapítvány Könyvek 8.) 223–229., ill. Móser Zoltán: *Névviseletek VI. November • December*. Szent András hava. Karácsony hava. Csíkszereda 2008. 241–258.

² A szólás szerint: „En is János, kend is János, az isten is János.” *Szólásmódok*. (Sztarmáriak) Közli Joó Imre. Magyar Nyelvőr VII(1878). 423. Vö. Tolnai Vilmos: *Nevek divatja*. Napkelet I(1923). 399–400.

³ Lásd Bálint Sándor: *December 27.* = Uő: *Ünnepi kalendárium I. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából (december 1. – június 30.)* Bp. 1977. 92; Manga János: *Szent István és Szent János napja*. = *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. (N–Szé) Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1981. 659.; Szendrey Zsigmond: *Jeles napok. = A magyarság szellemi néprajza. Zene – Tánc – Szokások – Hitvilág – Játék*. Szerk. Viski Károly. Második kiadás. Bp. 1943. (A magyarság néprajza IV.) 285; Tátrai Zsuzsanna: *Jeles napok – ünnepi szokások. (December 27. János napja.) = Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1990. (Magyar Néprajz VII.) 257–258.

⁴ Ugyanazon latin hangalakból szóhasadással két magyar keresztnév keletkezett: *János* és *Iván*. (Fercsik–Raátz i. m. 13.) Keresztelő Szent János (Kr. e. 7 – Kr. u. 29) nyári napfordulóval egybeeső római katolikus ünnepnapja (*Szent Iván-nap*) június 24-e.

második napját szent Istvánnak, harmadikat pedig szent Jánosnak.⁷⁵ A legenda szerinti első két keresztény vértanú névünnepét is megkérdőjelező⁶ református teológus egykori tanítása értelmében: „Minden nap az Istené; Istvánnak és Jánosnak egy napja sincs.”⁷⁷ Ennek ellenére, a *János-napi köszöntés* szokása, amely ez utóbbinak szentelt ünnepnap középkori liturgikus hagyományában (*Szent János áldása*, *Szent János pohara*) gyökerezik,⁸ a protestánsok körében igen kedvelt volt és maradt. A decemberi *János-nap* állandósulását az éves ünneprendben a szentek tiszteletét elutasító protestánsok⁹ által használt csiziók is tükrözik,¹⁰ a római katolikus

⁵ A prédikáció legutóbbi kiadása: F[ekete] Cs[aba]: *Martonfalvi Tóth György (1635–1681). Keresztényi inneplés, avagy, lelki szent mesterség.* Zsoltár XIII(2006). 5–11. Hivatkozott szövegrész: i. m. 9.

⁶ „Nem-is olvassuk, hogy az Apostolok Szent István protomartírnak, Jakabnak vagy Jánosnak innepet szenteltek vóna.” (Martonfalvi Tóth: i. m. 7.) Az 1562-ben írt és 1566-ban közzétett, majd 1567-ben a debreceni zsinaton a magyar református lelképásztorok által is elfogadott *Második Helvét Hitvallás XXIV/3.* (*Krisztus és a szentek ünnepei*) részében ez áll: „az emberek vagy szentek tiszteletére rendelt ünnepeket nem helyeseljük. [...] a szenteknek rendelt, de általunk eltörölt ünnepekben igen sok képtelen, haszontalan és túrhetetlen dolog van.” Bullinger Henrik: *Második Helvét Hitvallás.* Szerk. Juhász Tamás. Ford. Bugozány Dezső et al. Kvár 2010. 60. (Első magyar nyelvű kiadása: Oppenheim 1616. Ford. Szenczi Csene Péter.)

⁷ Uo. 9. A két évszázaddal később jogászként tevékenykedő Rész Ensel Sándor, aki a magyar népszokások szenedélyes gyűjtője volt, a *Magyarországi népszokások* (1866) című kötete után is folytatta a munkát. Ennek eredményéből, egy 700 tételes kéziratos jegyzékből válogatva, a 21. század elején egy második kötet is megjelent. (*Magyarországi népszokások II.* Szerk. és az előszót írta Verebélyi Kincső. Bp. 2006.) Ebben „István, első vértanú” és „János evangélista ünnepe”, ill. „Apró szentek napja” a karácsonyhoz szorosan kapcsolódó három ünnepeként adatolt. A másodikról jegyezte fel: „valószínűleg azért tették e napra, mivel mint tudjuk, ő volt a Megváltó kedvence. [!] Egyébiránt a karácsony ünneplése újabb [!] időben csaknem valamennyi országban két napra szorítottván, [!] ma már János napja nem tekinthető külön ünnepek.” I. m. 92–93. 56. sz.

⁸ Bálint Sándor szerint „a sok verses Szent János-napi köszöntő, amellyel minden vidéken találkozunk, a Szent János áldásának hajtása, távolabbi alkalmazása”. Bálint Sándor: *Szent János áldása.* Ethnographia XLIX(1938). 217. A pogány italáldozat (lat. *libatio*) keresztényesített formájáról, a bor megáldásának középkori szertartásáról (lat. *poculum Sancti Johannis*), a Szent János-napi borszentelésről, a szentelt bor (*jánosbor*) rituális fogyasztásáról (pl. az emberélet fordulói: lakodalomban, halotti toron) és mágiikus (pl. bajelhárító, gonoszűző) alkalmazásáról lásd uo. 214–217, ill. Uő: *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza.* Bp. 1938. 56–59; Uő: *Az esztendő néprajza.* Bp. 1943. 22–23., valamint Ipolyi Arnold: *Áldomás.* = Uő: *Magyar Mythologia.* Pest 1854. 529–530; Szendrey Ákos: *A népi élet társas összejövetelei.* Ethnographia XLIX(1938). 131; Szendrey Zsigmond: *Évnyegyedi szokásaink és babonáink.* Ethnographia LII(1941). 17, 18. Az ünneplésesebb családi, közösségi alkalmakkor, valamint a vásárkötéskor fogyasztott *Szent János pohara* vagy *jánosáldás* (‘búcsúpohár’, ill. ‘áldomásítal’) szokásáról Kálmány Lajos: *Az ünnepi év szokásai és babonái.* (Temes, Csanád és Csongrád megye, 1872–1919) EA 2816. 18. Közli Verebélyi Kincső: *Névnapi köszöntések.* = Uő: *Vizualizáció és fogalmi rendszer a néprajzban.* Gépeskönyv. ELTE BTK, Bp. é. n. Online: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/nepszokas/hivatkozott_szovegek/24_nevnapi_koszontesek.html (hozzáférés: 2016. 02. 27.) A szokás történeti alakulásáról: Bogdán István: *Régi magyar mulatságok.* Bp. 1979. 128–135.

⁹ „A protestánsok saját ünnepeiket [...] maguk határozták meg, s a szentek tiszteletét elhagyván, a kalendáriumoknak sok tekintetben új alakot és tartalmat adtak. [...] A reformatio az egyházi kalendáriumokat a protestáns hitfelfogáshoz idomította; ezen kívül létrehozta az úgynevezett népies [yulgare] kalendáriumokat.” Jakab Elek: *A kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben.* Bp. 1881. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből IX/4.) 41, 63. Hasonló nézetet hangsúlyoz a következő idézet is: „Még a reformátorok is átvették, Luther és Melancthon is nyomtattak csiziókat a Káté utolsó lapjaira; természetesen csak kevesebb névnapot, mivel a katolikus vallás szentjeit nem vették át. Pl. Melancthon csak 33-at vett bele a versbe.” Jakucs István: *A csizió és kalendárium története, különös tekintettel a debreceni régi naptárakra.* = *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962–1964.* Szerk. Béres András. Debrecen 1965. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai XLVII.) 204. Az 1592-es debreceni „Cisio Janus”-ról, az 1603-as évre szóló naptár csiziójáról, valamint a kalendáriumok 17. századi népszerűségéről lásd még Borsa Gedeon: *A magyar csizió kialakulásának története.* (OSZK Évkönyve 1974–1975.) Bp. 1976. 276–277, 283–284.

¹⁰ A csizió, az öröknapár egyik fajtája, eredetileg huszonegy sorból álló, latin nyelvű ’versbe szedett naptár’ (lat. *Cisio Janus*), amelyben az állandó ünnepek és a legfontosabb névnapok szerepeltek. Borsa: i. m. 266. Az első nyomtatott naptárak megjelenése előtt misekönyvek és kódexek elején voltak hozzáférhetőek. Jakucs: i. m. 204. Az 1462-re datált latin nyelvű Nagyenyei-kódex (korábban Thuróczy-, Telesi-, ill. Akadémiai-kódex) vendégszövege például egy

egyház szertartáskönyvében előírt szokások átvételét, fennmaradását 17–18. századi református lelkészi beszámolók tanúsítják,¹¹ korabeli egyházi és világi gyakorlatát irodalmi művek idézik.¹² A szent naptári nevéhez kötődő hagyomány elvilágiasodott formában,¹³ a 16–18. századi protestáns iskolakultúra ünnepi szokágyakorlatának (a *kantáció*, ill. a *rekordáció*) elemeivel színesedve,¹⁴ csoportos, énekes-verses, szerencsekívánó névnapki köszöntő szokásként (*jánosolás*, *jánosozás*) maradt fenn.

olyan emlékeztető magyar naptárvers, amelyben a *János* név a következő kontextusban, ill. formában szerepel: „Nagy kar, Ist, **Já ap**, Tamás Syl”. *Versbe szedett naptár (IV)*. = *Régi magyar költők tára* II. XVI. századbeli magyar költők versei I. (1527–1546). Közread. Szilády Áron. Bp. 1880. 368, 487–488. A Peer-kódex (16. sz. első negyede) magyar nyelvű verses kalendáriumában a szent apostol és evangélista névrövidítése: „Nagy Kar, Ist, **Ján ap**, Tamás, Szil.” *Versbe szedett naptár (LXXI)*. = *Régi magyar költők tára* I. Középkori magyar költői kiadványok. Közread. Szilády Áron. Bp. 1877. 224, 381. A két kódexbeli szövegváltozat „valószínű, hogy ugyanannak a használatban levő csizió-versnek két redakciója” volt. Vö. Verebéli Kincső: *A magyar csiziók folklorisztikai vizsgálatának egyik lehetősége*. Ethnographia CIII(1992). 89. A korabeli Winkler-kódexben jegyzett kalendárium hiányos, a decemberi hónap adatolása nem maradt fenn. Lásd *Előszó*. *Winkler codex (1506)*. = *Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok* 2. Közread. Volf György. Szerk. Budenz József et al. Bp. 1874. XII–XIV. Az első magyar nyelvű nyomtatott kalendárium (Szekel’ Estván: *Calendarivm magyar nielwen*) csiziójának decemberi sorában szereplő névrövidítés: „Nagy Kar Ist **Jan Ap** Tamás Szil.” *Jakab: i. m.* 33. Az először 1538 körül Krakkóban megjelent, de egy későbbi – feltehetően 1541–1549 közötti – kiadásban fennmaradt naptárról lásd: Uo. 30–36. Vö. Bors: *i. m.* 268. (Kiemelések tölem. Cz. D.) Egy a 21. század elején összeállított csizió az egyes naptári napokhoz kötődő neveket összekapcsolja az azonos nevű szentekkel, az ismert bibliai alakokkal, és a magyar történelem jeles képviselőivel, kiegészítve a nevek eredetével, jelentésével és minden arra érdemesnek tartott információval. Kozák Péter: *Csizió, avagy neves személyek, jeles ünnepek és különös szavak magyarázata a 2007-es esztendő minden napjára*. Bp. 2006.

¹¹ Pl. Diószegi K. István (1682), Bod Péter (1757). Idézi Dömötör: *i. m.* 159. A római katolikus egyház János-napi borszentelését illetően lásd Gregor Rippel: *Anyaszent-egyháznak ceremoniái, és szertartásai...* Ford. Szent-Illóny József. Nagyszombat 1754. 39, ill. Jakob Zimmermann: *A vallási szokások és szertartásoknak magyarázata*. Második s javított kiadás. Pest 1847. 104.

¹² Jókai történelmi regényének szövegvilágában Szent János poharát „a hitetlen törökök meg a lutheránusok elpusztítására” koccintják (*Fráter György*. Arcanum, Bp. 2001. 114. Első kiadás: Bp. 1893), a püspök a király elé „éppen Szent János poharára” érkezik (uo. 272.), ill. katolikus-protestáns szócsatározást követően „ad multos annos!” köszöntéssel ürtik (*Óreg ember nem vén ember. Képzelt regény négy részben*. Arcanum, Bp. 2001. Első kiadás: Bp. 1900), míg Móricz Zsigmond regényében „Kendy István [...] Szent János poharát elköszöntötte egy kis beszédrel, és pedig a fejedelemszonyra”. Móricz Zsigmond: *Tündérvilla* (1922). Az „Erdély-trilógia” első része. Bp. 1983. 103.

¹³ A védőszent tisztelete és a névnap ünneplése a középkor vége felé kezdődött: „a névnap ünneplésének szép szokása a közép századokban akkor lett közönséges, midőn a keresztség már nem kizárólag húsvét s pünkösd előszombatjain, hanem mindennap kezdett kiszolgáltatni, s a keresztelendőknek igen gyakran épp azon szent neve adatott, kinek ünnepe a keresztség napjára vagy ennek közelébe esett”. Lonovics József: *Népszerű[!] egyházi archaeologia[!]* III. *Ünnepélyek s hirdetések*. Bécs 1857. 261–262. *Névnap* szavunk nyelvújítás előtti formája: *szent(j) e napja*. Lásd Beke Ödön: *Szenije napja*. Nyr LXXI(1947). 26–27. Az új szóalak írásmódjára vonatkozó útbaigazítás még a 19. század végén is akad: Simonyi Zsigmond: *Cím és rangsor*. Nyr XXV(1896). 393. A névnapki köszöntés (ajándékozás, mulatozás) történeti adatolását, a védőszentről való megemlékezés fokozatos átalakulását (a *névnapolást*) lásd Bogdán: *i. m.* A szentek névünnepeinek szórakoztató, olykor karneváliszerű jellegére utal a következő, 19. századi feljegyzés: „botránkozó vígalmak [...] – kivéven a karácsony másodnapján István és János poharát s húsvét [!] hétfőjének öntöző napját – nem tartanak”. Kiss Károly Sz.: *Monografiai vázlatok a barsi ref. esperesség multja [!] s jelenéből*. Pápa 1879. 225.; ill. beszámoló is: „Szent János poharát musika [!] szóval tartottuk.” Bárdos Kornél: *Eger zenéje 1687–1887*. Bp. 1987. 188.

¹⁴ A latin *recordatio* ’emlékezés’, a *kantáció* ’énekes, verses köszöntés’. Vö. *kantáció* ’kántálás’ [1760] = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT) VI. Szerk. Szabó T. Attila. Buk.–Bp. 1993. 94., ill. *rekordál* 1. ’(vissza)emlékezik, emlékeztetibe idéz’ [1714]; 2. ’házaknál énekel, kántál’ [1590], valamint *rekordáló* 1. ’házaknál éneklő, kántáló’ [1592]; 2. ’kántáló diák’ [1678]. *SzT* 2002. XI: 240. A jelentősebb névnapokon a kollégiumlakó diákok szűkössé kosztyát a csoportos köszöntéssel szerzett ajándékok egészítették ki. (Móser: *i. m.* 243.) Az ünnepjárás szokásának másik megnevezése, a *mendikálás* (1642: ’ünnepi köszöntő elmondása’, vö. 1595: *mendikán/s* ’1. kéregető, 2. szolgálódiák’, ill. 1621: *mendikus* ’szolgálódiák’) is erre utal. (*SzT* 1997. IX: 83.) Nem véletlen, hogy a 18. században fénykorukat élő

A János-napi köszöntés szokás- és szövegvilágának feltérképezéséről

A János-napi köszöntés szokásának elterjedtségére, a köszöntők népszerűségére a 19–20. századi néprajzi és nyelvészeti gyűjtések is rámutattak. Az 1872-ben alapított Magyar Nyelvőr (Nyr) című folyóirat első számának programadó beköszöntőjében gyűjtésre vonatkozó szerkesztői felhívás szerepelt.¹⁵ Az ehhez igazodó néprajzi gyűjtések többnyire feldolgozás nélküli adatközlést eredményeztek, néprajzi értékük azonban tagadhatatlan.¹⁶ A folyóiratban egy kettős (áldás- és átokként való) olvasatot lehetővé tevő szilágysági névnap-i köszöntő szövege is közlésre került.¹⁷

Az 1890-ben indított *Ethnographia* hasábjain a korban hasonló kezdeményezés látott napvilágot.¹⁸ A három (népköltészet, népszokás, néphit) tárgykört átfogó gyűjtési felhívásban a „névnap-köszöntések” is megneveződtek.¹⁹ Két hegyháti és egy borsodi adatot kivéve,²⁰ János-napi köszöntő akkor nem került publikálásra, de néhány erdélyi karácsonyi rítusszöveg hozzáférhetővé vált.²¹

szokások (karácsonyi és újévi köszöntők, éneklések, névnap-i köszöntők, ostyaküldözgetések és más pénzszerzések, ill. rendezvények) ellen 1771 őszén a régebb kiadott tilalmakat néhol újra fogantatosítani igyekeztek. Lásd: Tessedik Sámuel–Berzeviczy Gergely: *A paraszti állapotáról Magyarországon*. Vál., szerk. Zsigmond Gábor. Ford. Zsilinszky Mihály et al. Bp. 1979. (A magyar néprajz klasszikusai 17/18.) 300

¹⁵ Árpády [Szarvas] G[ábor]: *Mit akarunk?* Nyr I(1872). 1–4.

¹⁶ Pl. *Névnap-i köszöntők*. Nyr III(1874). 378–379, 426, 475–476, 519, 559. Uő: *Névnap-i köszöntők*. Nyr V(1876). 92, 130–131, 183, 232, 274–275, 331–332. Közli: Bakoss Lajos.

¹⁷ *Névnap-i köszöntők* (Zilah). Közli: Juhasz Béla. Nyr XII(1883). 234. Hasonló, folyóiratbeli adatközlésre példa a korból: *Kalotaszegi névnap-i köszöntők*. Közli: Zilahy György. Kalotaszeg I(1890). 104–105; *Verses levelek, névnap-i köszöntők*. [Marostordam, Kibéd.] Közli: Ósz János. Erdélyi Népei IV(1901). 32.

¹⁸ Szerkesztők [Munkácsi Bernát–Sebestyén Gyula]: *Gyűjtsük a népköltészet termékeit!* Ethnographia XI(1900). 31–32.

¹⁹ Uo. 32. A felhívást, a korábban megnevezett tárgykörök átszámolásával (néphit, népszokás, népköltészet) a továbbiakban ismételtelen közzétették egy-egy lapszám (számozatlan) hátoldalán: *Felhívás*. Ethnographia XII(1901). 9. szám; Ethnographia XIII(1902). 1., ill. 9. szám.

²⁰ *Szent János köszöntése*. Közli: Nagy József. Ethnographia XIV(1903). 440–441. *Névnap-i köszöntés a Hegyhátról*. Közli: Nagy József. Ethnographia XV(1904). 280–281., ill. Istvánffy Gyula: *A Borsodmegyei palócok*. [!] Ethnographia XXII(1911). 299.

²¹ *Karácsonyi köszöntők*. [1. Udvarhely és Háromszék vm. 2. Kovászna.] Lejegy. Balásy Dénes. Ethnographia XI(1900). 275–276.; *Karácsonyi kántáló versek*. [1–8. Kalotaszeg.] Gyűjt. Csöregi Ferencz. Ethnographia XIX(1908). 295–297.; *Karácsonyi kéregető versecskék*. [I–II. Alsórákos, Nagy-Küküllő m.] Közli: Parászka Gábor. Ethnographia XXI(1910). 240. Jankó adataiból viszont ismert, hogy a 19. század végén „nagyobb ünnep [...] karácsonykor van, ilyenkor szoktak december 26-án istvánolni és 27-én jánosolni”. Jankó János: *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány*. Bp. 1893. 226. Két erdőszentgyörgyi, egy 1903-ban és 1904-ben Vikár által gyűjtött és Bartók által lejegyzett *Hajnalozó*, mindkettő alkalomhoz (István, ill. János napjához) kötött szöveggel és dallammal, több mint fél évszázaddal később az Ethnographiában került újraközlésre. Domokos Pál Péter: *Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás*. Ethnographia LXXII(1961). 255–256. Vö. Bartók Béla–Kodály Zoltán: *Erdélyi magyar népdalok*. Bp. 1921. 35., 128. sz. Egy 18. századból származó János-napi köszöntés töredéke ugyanitt került publikálásra. Égető Melinda: *Gergelyjárás ének és János napi köszöntő a XVIII. századból*. Ethnographia LXXX(1969). 571. A túlzás illusztrálásaként idézett Szent János köszöntő (egyben áldáskérő) szöveg a lapban adatolatlanul szerepel. Katona Imre: *A túlzás főbb típusai a magyar népköltészetben*. Ethnographia LXXXIII(1972). 182. Egy, a legényszervezetek működését és azok téli multságainak alakulását ismertető későbbi tanulmányban a *János napi hajnalozó* (névnap-i hajnalozás)

A felhívást gyűjtési útmutató is követte.²² Az annak alapján 1912-ben megindult magyar *Folklore Fellows* (FF) gyűjtések a karácsonyi ünnepkör szokásköltészetéhez tartozó János-napi köszöntők szövegeit is rögzítették, egy pedig a köszöntés forgatókönyvét, amely a köszöntő szövegét viszont nem tartalmazza.²³ Az európai mintára Magyarország-szerte elterjedt néphagyománymentő mozgalomba bekapcsolódott nagyszalontai gimnázium munkacsoportjához 1916 telén Kodály Zoltán is csatlakozott.²⁴ A nagyszalontai gyűjtéséből származó névnapi (*Szent Jánust*) köszöntő szövege és dallama a gyűjtési elv adekvát gyakorlati alkalmazását példázza, együttes lejegyzésük mintaszerű.²⁵

A református diákok Ifjú Erdély című folyóirata 1938-ban a téli néphagyományok gyűjtésére vonatkozó útmutatót jelentetett meg.²⁶ A 61 erdélyi és partiumi településről beérkezett anyagból Nagy Ödön és Makkai Endre szerkesztett kötetet.²⁷ Abban Sipos Endre református teológiai hallgató a szilágysági Kusalyra vonatkozó sommás tudósítása is szerepelt: „János és István napján köszöntenek.”²⁸ Az 1993-as újrakiadásban,²⁹ egy Szilágyverkedről származó rövid

néhány helyi (alsórákosi, bodolai, hétfalusi, olthévízi) változata is fellelhető. Komlói Előd: *Legényszervezetek és az ifjúság téli mulatságai Délkelet-Erdélyben*. Ethnographia XC(1979). 92–105. A 20. század végén megfogalmazottak értelmében még „földerítésre vár a névnap-kultusz története is. Különös tekintettel arra, hogy míg nálunk a protestáns nemesség körében igen kedvelték a névünnepeket, addig az újkori Európa protestáns vidékein jelentősége nem volt.” Kósa László: *A kismemesi kultúra és társadalmi magatartás meghatározó vonásai a XIX. században*. Ethnographia CVII(1996). 420.

²² Bán Aladár–Sebestyén Gyula: *Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez*. Ethnographia XXIII(1912). 203–213.

²³ Adatolja és hivatkozta Balogh Pál Géza: *A karácsonyi ünnepkör szokásköltészet a Folklore Fellows magyar gyűjtéseiben*. [Bp. 2014.] Online: https://konyvtar.elte.hu/sites/default/files/balogh_pal_geza_belep.pdf (2015. 09. 14.)

²⁴ Lásd Szalay Olga–Rudasné Bajcsay Márta: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Honismeret XXX(2002). 8. Vö. *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtőszövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsigmond. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.) Bp. 1924.

²⁵ Lásd: *Serkénj fel, kégyes nép*. (1916. dec. 28.) = *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Vál., szerk. Szalay Olga–Rudasné Bajcsay Márta. Bp. 2001. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XV.) 90. 18/1. szám. Vö. *MNT II*. 993. 877. sz. Kodály későbbi, a köszöntést rituális jellegű, társadalmi eseményként hangsúlyozó véleménye szerint: „A jókívánság a civilizált embernek többnyire üres szó, a régi embernek szinte varázserőjű érték lehetett, amit szívesen viszonzott tőle telhetően. [...] A sok ünnepi, névnapi köszöntő egy melegebb, barátságosabb, testvéribb, emberszeretőbb népelet emléke.” Kodály Zoltán: [*Előszó*. (Bp. 1952. szept. 1.)] = *MNT II*. viii. Egy jelenkori nézet szerint: „Erdélyben, Moldvában nyomokban még tetten érhető az élő hagyomány, de tíz év múlva szerintem már semmit sem találunk. [...] Jó lenne, ha a névnapok is megmaradnának ünnepnek.” [Móser Zoltán]–László Dóra: *Az Isten is János*. [Interjú] *Heti Válasz VIII*(2008). 10. Online: <http://xn--vlasz-xqa.hu/kultura/az-isten-is-janos-20331> (2016. 03. 02.)

²⁶ Nagy Ödön: *Téli néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek*. Kvár 1938. (Néphagyomány-füzetek 1.) Ugyanazon évben és azonos témakörben az 1892-ben indított *Erdély* című honismereti folyóirat néhány szövegközlésnek biztosított teret. Vass Erzsébet: *Karácsonyi népszokásainkból*. [1–4. karácsonyi kanta, 5. újévi beköszöntő vers, Szépenyerüszentmárton] *Erdély XXXV*(1938). 53–54; *Karácsonyi és újévi mondókák*. [1–5. karácsonyi, 6. újévi, Kolozs m.] Közli Orosz Endre. *Erdély XXXV*(1938). 80–82; Szabó T. Attila: *Karácsony-téli népszokások*. [Domokos, Máramaros m.] *Erdély XXXV*(1938). 88–92.

²⁷ *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Makkai Endre–Nagy Ödön. Kvár 1939. (Erdélyi Tudományos Füzetek 103.) Az ugyanazon tárgykört felölelő és nagyobb területen végrehajtott erdélyi gyűjtés során 28 helységben adatolták a *jánosozást*, illetve a *hajnalozást*, *kötözést*. A búzásboocsárdi *Karácsonyi nagy köszöntő (rigmus)* egy rövidebb, Szabó József által 1856–1862 között Székelyföldön lejegyzett prózai szövegváltozata a 20. század másik felében bukkant fel. Lásd erről Schram Ferenc: *Egy száz éves karácsonyi köszöntő*. *Néprajzi Közlemények V*(1960). 315. Vö. Makkai–Nagy: *i. m. 7*.

²⁸ Uo. 163. A kötetben két szilágysági településről származó (Kusaly és Szilágycseh) néprajzi adat szerepel. Sipos Endre gyűjtésében a kilenc karácsonyi és hat újévi rigmus szövege mellett a szilveszteri *galuskafőzés*, *ölmöntés*, *fahozás* és a *disznóól tütogetése* is említésre került. (Uo. 161–163.) Beksy Andor tanárjelölt szilágycsehi gyűjtéséből a szilveszteri *ölmöntésre* és *aranyos vízre* vonatkozó hiedelemadat mellett a *karácsonyi kántáláskor* és újévkor mondott rigmusok, a *betlehemes* és a *kántálás* szokásleírása jelent meg. Uo. 163–166.

²⁹ A második, bővített kiadását szerkesztette, s. a. r. és mutatókkal ellátta Barna Gábor. Az eredeti kiadásban szereplő

szokásleírás keretében, három *Szent János kánta*³⁰ és két verses *köszöntő* is helyet kapott.³¹ Ugyanazon évben Páll Éva három köszöntőszöveggel illusztrálta a Szilágyszéren ünnepelt *név-esték* sorából kiemelkedő István- és János-napot.³²

A Kolozsvári Folklor Archívumban fellelhető, 1949 és 1959 között gyűjtött erdélyi folkloranyagban fellelhető szilágysági *névcsúfolók*³³ mellett névnap-i köszöntő egy sem akad. A tájegység népzenei monográfiájában azonban a nagydobai Sándor-napi köszöntő szövege és dallama³⁴ mellett Almási István további hét (ballai, bogdándi, désházi, diósadi, sámsoni és szentkirályi) köszöntőváltozatot közölt.³⁵ Véleménye szerint „a szilágysági falvakban főként az István és János nevűeket, továbbá az Andrásokat, Ferenceket, Mihályokat és Józsefeket szokták felköszönteni”.³⁶ Mitruly Miklós krasznai adatolása szerint: „Régebben a disznótorok, névnap-i felköszöntések és keresztelők sem múltak el nótázás nélkül. A hatvanas években azonban már nem volt elengedhetetlen tartozékuk a nótász”.³⁷ Ugyanakkor, a Sztanó Pál hangdokumentátor és Víg Rudolf népzene kutató 1963-as kárászteleki gyűjtéséből származó *Zendülj fel, Szent János* köszöntő és az *Ugrik a bak a fagyon* János-napi tréfás adománykérő rigmus 1972 és 2000 között többször is hozzáférhetővé vált.³⁸

Az ezredfordulót követően Magyar Zoltán gyűjtőmunkájának eredményeként egy szilágysámsoni népi előadó három névnap-i köszöntőt is magába foglaló gazdag dalrepertoárja látott napvilágot.³⁹ A névnap-i köszöntések helyszínének pontosításaként hangsúlyozódott,

kottákat ellenőrizte, a jelenlegi kiadás számára átírta és jegyzetekkel ellátta Tari Lujza. Bp. 1993. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XX.) Ebben 18 további településről és az 1960–1980-as évekből származó adat is publikálásra került.

³⁰ 'ének'

³¹ Uo. 273–275. 23a-c. sz. Lejegyezte Veress Etelka VI. o. tanuló.

³² Páll Éva: *Ünnepek, szokások a szilágysági Szérbén. = Változás diákszemmel. (A magyar Néprajzszakos Hallgatók II. Nemzetközi Konferenciáján elhangzott előadások. Illyefalva, 1993. okt. 14–18.)* Szerk. Lukács János. Kvár 1994. 20–21. Az 1994. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra beküldött pályamunkák között is akad kettő, amely a téli ünnepkör szokásait, illetve a hagyományos és új ünnepek témában íródott, mindkettő széri gyűjtés eredménye. Márton Annamária: *Hagyományos és új ünnepek, szokások a családok, közösségek életében.* (Szér, Szilágy megye, 1994) EA 25438; Tóth Natália–Hutterer Éva: *A téli ünnepkör szokásai Szilágyszéren.* (Szér, Szilágy megye, 1994) EA 25530.

³³ *Névcsúfolók.* Gyűjtő Puskás Csaba. Adatközlő: Kerékgyártó Ferenc, 14 éves. Gyűjtés helyszíne és éve: Zilah, 1957–1958. Jelzet: 1741, 1742.

³⁴ *Éljen, éljen, akinek most tiszteletére.* [1975. márc. 12.] = *Szilágysági magyar népzene.* Közzéteszi Almási István. A dallamokat átnézte Jagamas János. A kottarajzokat László Attila készítette. Buk. 1979. 210–211. 236. sz. A gyűjtő adatolása szerint: „Az ének elhangzása után dallam nélkül mondott köszöntő következett. Döcögős kántori verszet lévén, nem tartom érdemesnek közzétenni.” I. m. 302.

³⁵ Uo. 302–307.

³⁶ Uo. A szilágysági *névnapolás* a Budai Nagy Antal által vezetett 1437-es erdélyi parasztfelkelést tematizáló 20. századi regény szövegvilágába is beemelődött: „ha kérdik, hol voltál, amikor az ég zengett, azt mondani: »Szilágyságban jártam névnapolni, messzi kedves rokonomnál!«” Hunyady József: *Oroszlán és gödölye.* Bp. 1970. 170.

³⁷ Mitruly Miklós: *Népdal és népballada Krasznán a hatvanas években.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIRK) XXXVI(1992). 44. Lásd még Uő: *Karácsonyi kántálás Krasznán. = Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* Szerk. Pozsony Ferenc. Kvár 1998. 117–128.

³⁸ A hangfelvételek adatolását és elérhetőségét lásd itt: *Publikált népzenei hangfelvételek internetes adatbázisa.* Online: <http://db.zti.hu/24ora/mp3/4723a.mp3> ill. <http://db.zti.hu/24ora/mp3/4723a2.mp3> (2016. 03. 04.) Ismert egy másik, 2006 őszén regisztrált szilágysági névnapköszöntő ének is a Fondor zenekar előadásában: *János köszöntő = Nótás Szilágy. Autentikus magyar népzene Szilágyságról.* Bp. 2007.

³⁹ *Dalol Szilágyi Ferenc. Szilágysámsoni népdalok és egyéb énekek.* Gyűjt., szerk. Magyar Zoltán. A dallamokat Visnyainé Kondor Ágnes és Visnyai Csaba jegyezte le. Kvár 2005. (Kriza Könyvtár.) 38–40. 13–15. sz. Vö. Szilágyi Ferenc (előadó): *Szilágysámsoni névnap-i köszöntő (16. – 4'31") = Szilágysági népzene. Szilágysámson.* Vál. Árendás Péter. Gyűjt. Berecz András, Kelemen László, Pávai István. Bp. 2010. (Új Pátria – Jövők öröksége 20/50.)

hogy: „Mi a házakhoz köszönteni nem mentünk, mer’ ez a köszöntő forma ez a pincetársaságba’ alakult. [...] Ez a pincénél történik.”⁴⁰ Nagy Réka egy szilágybagosi népi költő alkalmi versei kapcsán állapította meg, hogy „a névnapi írott versek csoportja mutatkozik a leggazdagabbnak (15)”.⁴¹ Egy nemrég megjelent, fiataloknak szánt gyűjteményes kötetbe Gáspár Attila, zilahi zenetanár és énekkari karmester huszonöt olyan magyar névnapi köszöntőt is beválogatott, amelyek egy része egykor szentek ünnepéhez kapcsolódott.⁴² Az ezek között szereplő *Szent János áldása* Kiss Lajos népzene kutató 1966-os hertelendyfalvi gyűjtéséből származik,⁴³ szilágyságiként pedig az Almási István 1975-ös nagydobai gyűjtéséből ismert Sándor-, József-, Benedek-köszöntő került újraközlésre.⁴⁴

„A Szilágyság legszélén lévő Zsibón”⁴⁵ a János-napi köszöntő egyik szöveg- és dallamváltozatát Molnár János, a helyi születésű, jelenleg kolozsvári teológiai professzor rögzítette

⁴⁰ Magyar: *i. m.* 40. Magyar Zoltán korábban az István- és János-köszöntés egykor Kalotaszegen ismert (*kötözés*) szokásváltozatáról és *serkentő énekéről* is beszámolt. Lásd Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. Bp. 2004. (Magyar Népköltészet Tára V.) 38.

⁴¹ Ezek között János-napi ugyan nincs, de egy 1951 karácsonyán írt István-napi köszöntő, valamint egy 1973-ban keltezett István-napi üdvözlő fellelhető. Lásd Nagy Réka: *Egy 20. századi „betolakodó tró” életpályája és életműve. A versírás és a verhasználat kontextusai Szabó Miklós (1907–1982) életművében*. Doktori disszertáció. Szakmai irányító dr. Keszeg Vilmos. Kvár 2012. 62. Lelőhely: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. Jelzet: TEZE5051. Az egykor szilágynagyfalui lakhelyű Major Miklós mindenekelőtt a Felső-Berettyó mente népi kultúrája iránt érdeklődött. A Nagyfaluban (is) gyakorként jegyzett keresztnév kapcsán (Major Miklós: *Szilágynagyfalva*. Szerk. Botlik József. Bp. 2002. [Száz magyar falu könyvesháza 6./ 179.] kizárólag a bagosi parasztkrónikás névrokonának és versfaragó barátjának, Szabó Bálintnak (1900–1970) a névnapi köszöntőiről tett említést, amelyek azonban nem maradtak fent. Uő: „Koszorúba font gabonakalászok.” *Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből*. = *Kriza János Néprajzi Társaság 7. Évkönyve. Írás, írott kultúra, folklór*. Szerk. Keszeg Vilmos. Kvár 1999. 213.

⁴² *Csak ez nékiünk vigasságunk. 333 ének serdülőknék. Zenei olvasókönyv*. Összeáll. Gáspár Attila. Zilah 2012. (Didactica) 215–239. 226–250. sz.

⁴³ Uo. 238. 249. sz. Vö. Kiss Lajos–Bodor Anikó: *Az al-dunai székelemek népdalai*. Újvidék 1984. (A jugoszláviai magyar népzene tára II.) 346. sz. A vajdasági Hertelendyfalva (szerbül *Vojlovica*) zenefolklorja az erdélyi népzene-dialektusba tartozóként jegyzendő. A hangfelvételt Domokos Mária és Németh István közzétette a 2004-ben megjelentetett *Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje 4.* válogatásba.

⁴⁴ Uo. 220. 231. sz. Vö. Almási: *i. m.* 210–211. 236. sz.

⁴⁵ Szabó T. Attila: *Somjai és társai*. MNy XXXII(1936). 193. Zsibó (rom. *Jibou*) Szilágyság délkeleti részén helyezkedik el, a Szamos bal partján (a Goroszlói-medence déli részén, ahol az Almás és az Egregy a Szamosba ömlik, szemközt a Rákóczi-heggyel). Néhány folklórtörök már a századforduló tájékán lejegyzésre került. Kádár József 1892-es néprajzi anyagában az igézés legfontosabb ellenszereként alkalmazott szenes vizet zsibói adat illusztrálja. Kádár József: *Babonák és szokások Deés vidékéről (1892)*. = *Népi csodás történetek, hiedelmek és szokások*. Kiad., bev. Kiss Ferenc. Szamosújvár 2001. 21. A tordai születésű Kanyaró Ferenc, a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak szünidei folklórgyűjtését szorgalmazó pedagógus egyik kézírata a *matyukázás* nevű népi játék rövid (egyoldalas) leírását őrzi. Kanyaró Ferenc: *Rúdhányás a Szilágyságban (Zsibó)* é. n. [*19 század vége] EA 1287. A kézirat dr. Sebestyén Gyula hagyatékából került elő. Feltehetően egy másolatról lehet szó. Lásd Olosz Katalin: *Háromszéki népballadák Kanyaró Ferenc hagyatékában*. Keresztény Magvető CXV(2009). 217–218. Vö. Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek (1892–1905)*. Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kvár 2015. 73, 851. Ugyanezen kiadványban hozzáférhető: *A zsibai tábla búza... A meghalt szerető*. (szerelmi ballada) é. n. [1892–1896 májusa között] = *I. m.* 213–214. III/D/68. sz. (Forrás: EA 2276. 166. 114 sz.), ill. *Dobos Gábor: A lebukott betyár*. (betyárballada) Gyűjt. Szabó Miklós. Zsibó 1897. = *I. m.* 442. VII/256. sz. Kovách Géza azon 158 oldalas kézírata, amely a karácsonyi ünnepkör népszokásainak szilágysági vonatkozásait zsibói adatokkal is példázza, máig kiadatlan. Kovách Géza: *A karácsonyi ünnepkör népszokásai a Szilágyságban*. (Szilágy megye; 1947–1950, 1986) EA 22845.

2013-ban.⁴⁶ A köszöntőt akkor 90 éves édesanyja énekelte szalagra, és lánya, Molnár Julianna kottázta le. A köszöntővers nélkül publikált négy ének⁴⁷ kontextusaként a szokásesemény időpontja és a szokásrend néhány mozzanata rekonstruálódott: „nem a napján köszöntik, hanem az előtte való nap [...] a köszöntő éneket férfiak és nők együtt énekeltek ugyan, de a köszöntő rígmust mindig a legidősebb férfi rokon mondta el a küszöbön, a házba való belépés előtt. A felköszöntött házigazda a köszöntő elhangzása után köszönetet mondva nyitott ajtót és hívta be a házba a köszöntőket.”⁴⁸

A zsbói János-napi köszöntésről egy ünnepelt visszaemlékezései alapján

Anyai nagyapám, Szűcs János, 1921. február 10-én született Zsibón. Ma is ott élő, református vallású férfi, aki 1963-ig gazdálkodott, majd 42 évesen kitanulta az ács mesterséget. A helyi szövetkezet alkalmazottjaként 1983-ban nyugdíjazták. 1943 nyarán nősült, házasságának 69. évében megözvegyült. Három lánygyermeké közül a legidősebb elhunyt. Egy ükunoka, négy dédunoka és hat unoka felmenője.

Egyik, hangszalagra rögzített, a helyi népszokásokat tematizáló beszélgetésünkbe, 1996. augusztus 2-án a látogatóba érkezett Somogyi Eszter⁴⁹ is bekapcsolódott. A János-ünnepleskör énekelte *kántát*, illetve *kóringyát*⁵⁰ és a verses *köszöntőt* mindketten előadták,⁵¹ a névnapozások élményét a házigazda elevenítette fel. A névnapos köszöntés szokásrendjét illetően többször hangsúlyozta: meghívás, ajándékozás nincs, a névnapozás *megettisztelés*, a köszöntés pedig az ünnepnap előestéjén, december 26-án, az ún. *névestén* kerül sor.

A 20. század második feléig⁵² a nőtlen *legények*, a fiatal házások és a korosabb családok (*nősök*) külön-külön köszöntötték a korosztályukhoz, illetve a családjukhoz tartozó Jánosokat. A köszöntők – komák, rokonok, jó barátok és szomszédok – együtt indultak az

⁴⁶ Mint írja: „Családunkban ennek nagy hagyománya volt, mert a családban több István és János nagybácsi volt. Édesapám és mindkét nagyapám is János volt. Ilyenképp az egész család első napján Istvánt köszöntött, másodnapján nálunk folytatódott a Jánosokkal. Nem tudom, hogy Zsibón [...] kik tudják még a köszöntő énekeket, de mi a családban még mindig énekeljük őket, s a gyermekeimnek is megtanítottam.” Molnár János: *Zsbói folklór-kincs*. = *Torony Erdély kapujában*. Szerk. Uő. Második, bővített kiadás. Kvár 2014. 287. A kiadvány CD-mellékletén a köszöntőt éneklő: Molnár Julianna és Zsuzsanna (3'49"). A kötet első kiadásában (*Torony Erdély kapujában. Tanulmányok Zsibó életéből*. Zsibó 1996) a „hajdani népi kultúra emlékanyaga” (i. m. 7.) nem szerepel.

⁴⁷ *János napi köszöntő*. [Eljött az örömnapp...; Most serkenj fel, Szent Jánosunk; Egy-egy kancsó ürmössel; Nyílik az égnek...] Közli Molnár Julianna. = *I. m.* 288–291.

⁴⁸ Uo. 287.

⁴⁹ Született: Víg Eszter (Zsibó, 1933). 2014 decemberében elhunyt.

⁵⁰ A *kóringyál* a *koledálás* 'adománygyűjtés' megfelelője. Itt a 'kántálás, ablak alatti ének' gyorsabb ütemű, vidámabb hangvételű részegysége. Vö. *SzT* 1995. VII: 44.

⁵¹ Lásd *Függelék*. A rendelkezésemre álló szokásszövegek elemzése, a szöveg- és dallamváltozatok összehasonlítása a kompetenciakörömet meghaladja, kizárólag szövegközlésre vállalkozom. A szövegekhez fűzött, többnyire néprajzi vonatkozású észrevételeim lábjegyzetként olvashatók. Mivel a tanulmány kereteit meghaladta, az Erdély protestáns közösségeiben ismert János-napi köszöntők korábbi néprajzi adatolásának áttekintésére, amely egy (külön) kutatástörténeti tanulmány tárgyát képezhetné, most nem vállalkoztam. A téli ünnepkör kutatástörténeti eredményeiről pedig lásd összefoglalóan Tánccs Vilmos: *Magyar vallási néprajzi kutatások Erdélyben (tudománytörténeti összefoglaló és könyvészet)*. = *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Szerk. Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc. Kvár 2010. (KJNT Évkönyve 18.) 27–30.

⁵² A rekonstruáltak alapján: 1960-as évek vége, 1970-es évek eleje.

elsőként felköszöntendő személy házához, esetenként ott találkoztak. A sorrendet meghatározó szempontok egyike a köszöntött személyek kora volt (először az idősebbekhez mentek), ugyanakkor a felköszöntöttek (közelebbi, távolabbi) lakhelyét is figyelembe vették. A több Jánost köszöntők csoportja az est során folyamatosan bővült: a felköszöntött személy és/vagy családtagjai a háztól távozókhoz csatlakozva a következő ünnepelt házához mentek.

A köszöntők (csoportonként öt-hat személy), a porta függvényében, az utcán, az udvaron vagy a tornácon sorakoztak fel az *ablak alatt*. A *kántát* a rangidős személy (idősebb rokon, kedvesebb *koma* vagy *sógor*) énekelte, a többiek a sorzáró szótagot/szót ismételték, a *kóringyát* viszont közösen *danolták*. Az ekkor már ajtóba álló házigazdának a köszöntővers (*beköszöntő*) szövegét a rangidős férfi mondta. A házigazda a rigmust követő *Éljen!* elhangzása után köszönetet mondott, majd a köszöntőket a házba hívta.

A köszöntőket gyakorta két-három cigányzenészből álló *muзикus* csoport kísérte. Először az ablak alatt zenéltek, ahol többnyire a házigazda nótáját is elhúzták. A behívást és *kinálást* követően a terített asztal mellé ültetett vendégek szórakoztatásáról gondoskodtak, a háziaktól ennek fejében fizetséget kaptak. A mulatozás gyakorta táncsal (*csárdásozással*) járt. Távozásukat követően a *nótázás*, illetve az *eszem-iszom* addig folytatódott, amíg a köszöntők kedve tartotta. A vendégek ellátásáról⁵³ a család nőtagjai gondoskodtak.

A köszöntők száma, valamint a felszolgált étel- és italmennyiség alapján egyik-másik János-est emlékezetesebbnek bizonyul. 2015. szeptember 2-án például, amikor a családi házban kizárólag a János-napi köszöntés témakörében újabb interjúhelyzetre adódott lehetőség, az ünnepelt lánya⁵⁴ gyermekkori emlékként idézte fel, hogy az 1950-es évek legvégén a házban olykor *húsnál is többen voltak [...] 50 liter bor fogyott, megették az összes füstös kolbászt és ódalast, X. néni meg úgy forgott, hogy a szoknyája pendelyestől a derekánál volt, úgyhogy leseperte az összes poharat az asztalról*. A gyerekként titokban (ajtón-ablakon keresztül) figyelt mulatozás emlékképe a felnőttek ugyanazon féktelen hangulatát, jókedvét idézi, amelyet egy rég sem sűrűn hangoztatott, trágárnak számító (*csúfolódó*) köszöntő rigmus is. Az öt komájára ma is jó szívvel emlékező ünnepelt, aki a helyi közösség legidősebb tagjaként hosszú évtizedek óta rendszeresen felköszöntött János, hosszas rábeszélésre és némi pironkodással ugyan, de felidézte, mint ami *csak azt a Jánost illette, aki értette a viccet*.⁵⁵

Az egykor teljes közösségre kiterjedő, általánosan számontartott névünnep az utóbbi két-három évtizedben a szűkebb vagy tágabb családban kerül sorra, általában ajándékozással és ünnepi étkezéssel jár. Néhol, egy-egy vállalkozóbb kedvű idősebb rokon vagy lelkesebb fiatal előadásában a korábbi köszöntők valamelyike is felhangzik. Anyai nagyapám szerint, akit az 1990-es évektől az egyre több generációhoz tartozó családtagok rendszerint együtt köszöntenek fel, a hagyományosnak tekinthető köszöntés szokása valójában már a kollektívizálást követő években *elmaradt*. Nem a köszöntők számának, hanem a köszöntésben részt vevők körének beszűküléseként észlelt fokozatos változás mentén megfogalmazott véleményével, aktív János-köszöntőként, magam is egyetértek.

⁵³ Általában *füstös kolbász, ódalas* (disznósült), bor, pálinka, kalács, sütemény.

⁵⁴ Szül. Szücs Katalin (Zsibó, 1949).

⁵⁵ Lásd *Függelék. Tréfás köszöntő*.

Függelék

Somogyi Eszter (1996)	Szűcs János (1996, 2015)
-----------------------	--------------------------

1.

Kánta	Kánta
Eljött az örömnapp neve tiszteletére, -éére és a palagyiás kedvére, kedvére.	Eljött az örömnapp neve tiszteletére, -éére és a palatiás ⁵⁶ kedvére, kedvére.
Kedvére mulassunk, alig várja, köszöntse, -öntse, öntse be szívedet, mennyei áldásokkal, sokkal, sok jóval szeressen éltedet mindenképpen, eképpen.	Kedvére mulassunk, alig várja, köszöntse, -ööntse, öntse és az úristen bétöltse, bétöltse.
	Töltse be szívedet mennyei áldásokkal, sokkal, sok jókkal szeresse, éltedet mindenképpen, éppen, éppen és a[?] juss egeknek egében, egében.
	Egeknek egében, lelked Istent dicsérje, -érje, érje és [már ⁵⁷] elértem versemnek végére, végére. ⁵⁸

2.

	Kóringya
Most serkenj fel, Szent Jánosunk, öltözz fel!	Most serkenj fel, ⁵⁹ Szent Jánosunk, öltözz fel!
Jöjj közénkbe, kivált jó egészséggel.	Jöjj közénkbe, kivált jó egészséggel.
//:Ez baráti szeretet, minket ide idézett:	//:Ez baráti szeretet, minket ide idézett:
Éljen, éljen, Szent János sok számos esztendőket!://	Éljen, éljen, Szent János sok számos esztendőket!://

⁵⁶ 1996-ban: *paladiás*. Lásd még: *Palaiás*. (Molnár: *i. m.* 288.) A lat. *palatinus* '1. nádor(ispán); 2. választófedelem' (SzT 2000. X: 404.) diáknyelvi megfelelője '?. Csokonai *Dorottyájának* (1799) II. könyvében is szerepel: „Rá rándítja Izsák pengő muzsikáját / 'S a' Palatinusnak elkezdí nótáját.” Lásd még egy későbbi költeményét is: *A' Palatinus' Nótájára Szerelmes Eggyezés* (1795).

⁵⁷ Az 1996 nyarán elhangzott változatban szerepelt.

⁵⁸ A szomszédos Szatmár megyéből ismert János-napi köszöntők egyikének szövege: „Eljöttek a múzsák neved tiszteletére – ére / Éljen a János is kedvére – kedvére // Kedvére mulasson, alig várja köszöntse – öntse / Öntse a szívedet bétöltse – bétöltse // Bétöltse szívedet anyai áldásokkal – sokkal / Sokkal koronázzon sok jókkal – sok jókkal.” Méta együttes: *Bétöltse szívedet...* [Szatmár]. Bp. 2001. 6. felvétel. A kárpátaljai Sárosorosziban ismert *muzsákoló* olyan énekes köszöntő, amellyel a barátok, családtagok tisztelik meg a névnapját ünneplő személyt. Szövege és előadásmódja nagyban hasonlít a Zsibón ismert köszöntőváltozathoz, a dalt itt is, ott is egy személy éneklí, a többiek a sorzáró szóttagot vagy szót ismétlik. Espán Margaréta: *A Hangraforgótól a Búbos Kemencéig. Ahol a muzsákok járnak*. Kárpátalja (2014. január 9.) 678. szám. Online: <http://www.karpataljalap.net/?q=2014/01/09/hangraforgotol-bubos-kemenceig> (2015. 09. 14.)

⁵⁹ A bibliai zsolttár- és levélrészletekben (pl. Zsolt 57,9; Zsolt 108,3; Ef 5,14) beazonosítható felszólítás a népi dramatikus szokásokban is feltűnik. A karácsonyi betlehemes játékokban a Szűzanya ekként fordul a Kisjézushoz a pástorok érkezésekor: „Serkenj fel, fiam!”. *Csordapástorok = Cantus Catholici*. Kiad. Kisdy Benedek. Szerk. Szőlősy Benedek. Lőcse 1651. 266. A karácsonyi köszöntők némelyik sora pedig – pl. „Serkenj fel óh mozsár.[?] kezd el énekedet [...] // Keresztyén halandó, álmodból serkenj fel, / Míglen megtisztellek köszöntő versemmel!” Boldizsár Zeyk Imre: *A karácsonyi köszöntése a kalotaszegi Mérésben – az 1930-as években*. Honismeret XV(1997). 36. – mintha

	Végre midőn eljövend a víg óra
	teste nyugszik a földnek mély gyomrába
	//:lelke pedig mennyekbe, az örök dicsőségbe
	vég nélkül örvendezzünk a szentek seregébe.:/60

3.

Felderült már Szent Jánosnak piros hajnala,	Felderült már Szent Jánosnak piros hajnala, ⁶¹
ezért jöttünk mi is hozzád neve napjára,	azért jöttünk mi is neki ⁶² neve napjára,
//: hogy e háznak tisztességét tegyünk neki ma.	//: hogy e háznak tisztességét neki tesszük ⁶³ ma.
Éljen János, éljen János, Isten számába! ://	Éljen János, éljen János, Isten számába! ://

4.

	Nyílik az égnek fekete homálya.
	Fémlik, ⁶⁴ tündöklük, fémlik, tündöklük.

valamelyik históriás diák invokációjának romlott szövegváltozatát idézné. Vö. például a Piskolti István által 1790 körül (h. n.) kiadott *Argirus história* lelegején olvasható „Serkenj fel oh Musám, kezd el énekedet [...]” sorral. Az első világháború idején a csallóközi Dercsikán még szokásban lévő (az erdélyi János-köszöntők dallamaival is rokonságot mutató) köszöntők egyikének szövege: „Serkenj fel ágyadból / Vigadozó szívvel / Vigadozó szívvel / Énekülő nyelvvel”. Ág Tibor: *A tűznek nem szabad kialudni.* (Zenei rovat.) A Hét IX(1964). 8.

⁶⁰ Ez a szakasz 1996-ban nem hangzott el.

⁶¹ A „piros hajnal” a napot jelzi. Lásd erről Erdélyi Zsuzsanna: *Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához.* Ethnographia LXXII(1961). 408–409. További folklorisztikai és nyelvészeti adalékok: Gárdonyi József: *Piros vagy vörös.* Magyar Nyelv XVI(1920). 85. A régi magyar örkiáltást – „Hajnal vagon, szép piros hajnal, hajnal vagon!” – idéző szintagmát illetően lásd Csefkő Gyula: *Hajnal.* Ethnographia XL(1929). 187–188; Domokos: *i. m.* 237–263. Vö. R. Prikkel Marián: *Ósvallásunk egy-két nyelvi emléke.* Nyelvtudományi Közlemények XXV(1895). 77. ill. Szomjas-Schiffert György: *Hajnal vagon, szép piros... Énekes várvirrasztók és órakiáltók.* Második, utószóval bővített kiadás. Pozsony 1999. (Csallóközi Kiskönyvtár). 17. [Első kiadása: Bp. 1972] Egy 1958-ban lejegyzett szirénfalvi János-köszöntő kezdő sorai: „Tündöklük az hajnal pirosuló rouzsája [!] / Arany színnel ragyog lobogós fájkája [!]”. Ág Tibor: *Népzenei gyűjtés Kelet-Szlovákia magyar falvaiban.* Irodalmi Szemle XX(1977). 894.

valamelyik históriás diák invokációjának romlott szövegváltozatát idézné. Vö. például a Piskolti István által 1790 körül (h. n.) kiadott *Argirus história* lelegején olvasható „Serkenj fel oh Musám, kezd el énekedet [...]” sorral. Az első világháború idején a csallóközi Dercsikán még szokásban lévő (az erdélyi János-köszöntők dallamaival is rokonságot mutató) köszöntők egyikének szövege: „Serkenj fel ágyadból / Vigadozó szívvel / Vigadozó szívvel / Énekülő nyelvvel”. Ág Tibor: *A tűznek nem szabad kialudni.* (Zenei rovat.) A Hét IX(1964). 8.

⁶² 1996-ban: *hozzá.*

⁶³ 1996-ban: *tegyük.*

⁶⁴ Fénylik (?) Vö. „Cédrusnak [?] pediglen arany koronája / Fénylik, tündöklük, fénylik, tündöklük.” Molnár: *i. m.* 289. A Szilágyságban is ismert (pl. a sámsoni) aranykoronás „fébrus”, ill. a kalotaszegi (pl. a nyárszói) „Februs”-alak kapcsán lásd: „S derül az ég / Fébusz derék / Szekere ég / Sorsok fölött.” William Shakespeare: *Szentivánéji álom* (II. szín). Vígjáték. Ford. Jánosházy György. = Látó XII(2001). 144. A fordító szómagyarázata: „FÉBUSZ (helyesen: Phoebus) – Apolló napisten mellékeve”. *I. m.* 192. (Vö. Pálóczi Horváth *i. m.* 8. 4. sz.) Edvi Illés Pál 19. századi evangélikus lelkész és költő egyik cikkében ekként fogalmaz: „Ti is, kiket Fébusz tüze melegít [...]” Edvi Illés Pál: *Millyen[!] Verseik valók a Magyaroknak.* Tudományos Gyűjtemény VIII(1824). 82. Egy reformkori (kb. 1826 és 1838 közötti) kéziratos tájszójegyzék ismertetésekor Török Gábor adatolja, hogy a „Busz” ’hőség’ (a szerző szerint Baranyában Fébusz változat is hallható)”. Török Gábor: *Az 1830-as évek népnyelvéhez.* Nyr LXXXV(1961). 330. A zsidói köszöntő szövegével – kisebb eltérésektől eltekintve – szinte azonos változat ismert a Bereg megyei Rákosról és vidéké ről származó 20. század eleji gyűjtésből. *Névnapi köszöntő.* = Pap Károly: *Dajka-rímek, gyermek-versek, mondókák.* Ethnographia XVI(1905). 309. A köszöntő szövegéhez fűzött kiegészítő magyarázat szerint: „A köszöntő hangja, szokatlan versformája és vonatkozásai (Apollóvis, Múzsák) bár nagyon elterjedt: nem mutatnak népi eredetre.” Uo. Az

	Aranyszínű haját, [bársony nyoszolyáját ⁶⁵],
	úgy szellőztette, úgy szellőztette. ⁶⁶
Akár tél van, akár nyár,	Mert ⁶⁷ akár tél van, akár nyár,
kartonba, bundába jár,	kartonba, ⁶⁸ bundába jár,
karton alatt réz a pendely,	//: karton alatt réz ⁶⁹ a pendely,
csak az a nagy kár.	csak az a nagy kár. :// ⁷⁰

egyébként igen sok alkalmi verset író Csokonai Vitéz Mihály az *Elegyes versekhez* 1804-ben készített *Előbeszéd* kezdő soraiban ekként ítélkezett: „(...) van dolga a szegény Musáknak, úton, útfélen, falun, városban, korcsmákon, mindenütt kiabálják őket: Szállj le Musám, serkenj fel Musám, ülj fel Musám, danolj Musám, segíts Musám, ne hagyj Musám stb. Nem kilencz Musa, de kilencz száz sem győzne eleget tenni, annyin vannak ezek az urak, és olyan nagyon szolgáltatják magokat.” Idézi Császár Elemér: *Anyos Pál 1756–1784*. II. Bp. 1912 (Magyar Történeti Életrajzok). 166.

⁶⁵ A zárójeles szövegrész 1996-ban nem hangzott el.

⁶⁶ A manyisi (másképpen vogul) mitológiából ismert Arany-Kaltés (*Sorú-Kaltés*) nőalak, az Ég atya lánya, az élet anyja. Az emberszabású, de természetfeletti erővel rendelkezőnek vélt mitikus alakkal kapcsolatban Munkácsi Bernát hangsúlyozta, hogy: „Az énekben is a hajnal ragyogása *Kaltés* fejével, illetőleg hajfonatának szétbontásával van kapcsolatba hozva (1. Vog. Népkgyűjt. I, 39).” Munkácsi Bernát: *A hajnal szó újabb etymológiájához*. [!] Nyelvtudományi Közlemények XXV(1895). 78. Vö. „hajfonatából bomlik ki a nap”. = *Leszállt a medve az égből*. Vogul népköltészet. Gyűjt. Reguly Antal et al. Vál., szerk. Kálmán Béla. Ford. Ágh István et al. Bp. 1980. A pogány mitológia nőalakjainak (pl. az „ugor szellemaszony vonásai és szerepköre”) és a katolikus Mária-kultusz („Napba öltözött Asszony”, Hajnal) felvethető összefüggéseiről lásd Domokos: *i. m.* 252, 262. A magyar irodalomtörténetben ismert nézet értelmében: „Zrínyi férfias napistenének méltó párja Gyöngyösi Istvánnak festői szépségű, barokkosan mozgékony hajnal-istennője: »Az üdő éjjeli gyászat levette, / Piros hajnalszínben magát öltöztette. / Szép arany hajait rózsákkal hintette, / S reggeli szellőnek folyni eresztette.«” Gyöngyösi István: *Murányi Vénusz* II. 1. [1664] = Balassa László: *A hajnalodik ige rokon szavai és a hajnal irodalmi ábrázolása*. Nyr LXXXI(1957). 214. Vö. Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*. [1645–46/1651] VI. 11, VIII. 1–3. Egy Szilágysámszonban ismert köszöntő szövege: „Derül az égnek felvont szép sátora / bomlik fellegnek fekete homálya / fébrusnak pedig aranykoronája / fénylik tündöklük, fénylik tündöklük.” *Nagykarácsony – Kiskarácsony*. Karácsonyi, újévi énekek, névnapköszöntők. Vál. Kelemen László. Bp. 1999. (Új Pátria 9.) 23. felvétel. Vö. a Csete Balázs rajztanár kalotaszegi gyűjtéséből származó szövegváltozattal: „Nyílik az égnek felvonul, szép sátora, / Bomlik fellegeknek fekete homálya. / Februsnak?? pedig koronája / Fémlük, tündöklük, fémlük, tündöklük. // A Nap ő gyászat mostan levette, / Szép hajnalokban magát felöltözte / Aranyszén haját rózsákkal szinelte, / Úgy szellőztette, úgy szellőztette. // Derült szép fénnel az István napjára, / Bátran érkezett, pennáját felkapja, / Én szívem nékie ezeket kívánja, / Éljen István, éljen az István!” Csete Balázs: *Karácsonyi népszokások, újévi köszöntők*. (Nyárszó, Kolozs megye, 1942) EA 950. 14–16. Közli: Verebélyi: *i. m.* Vö. Magyar: *i. m.* 38.

⁶⁷ Az 1996-os változatban ne szerepel.

⁶⁸ ’pamutból szőtt durvább kelme, festetlen (gyapot)szövet’ Vö. *karton* = Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára III*. Pest 1865. 423. (A továbbiakban: *CzF*.) Lásd még: *karton* ’pamutváson’ [1757] = *SzT* 1993. VI: 217.

⁶⁹ A ’durva, fehérítetlen vászon’ megnevezéseként ismertett *röz* kapcsán a 19. századi értelmező szótárak néme-lyike az egykor közismert gyűndal „Kantus alatt *röz* a pendely” sorának más szövegváltozatban (ti. „*réz* a pendely”) való előfordulását azzal magyarázta, hogy a *réz* és az illető vászon színe hasonló lévén, az idézett gyűndal(ok)ban felbukkanó kifejezés szennyes ruhadarabra utal. Lásd: *röz* = *CzF* V. 1870. 640. Vö. „aljas népnelyven, emberganéj, kivált midőn a ruhát csunyítja [!], honnan: *kantus alatt réz a pendely* [...]”. Vö. *réz* = *I. m.* 540, illetve *röz* = *Magyar tájszótár II*. (Ó-Zs) Szerk. Szinyei József. Bp. 1897–1901. 321. A *kantust* (’ujjas, hosszú felsőruha’-ként, ’pongola’-ként) értelmező szócikkben a *réz* ’rongyos’ jelentése is adatolt. *CzF* III. 369. Vö. *kantus* ’köntös’ [1755] = *SzT* 1993. VI: 98. Lásd még a 18–19. századi közköltészetből származó „A kantus kartonbúl [...]” sort is. *A kis világbeli nagy világ = Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*. S. a. r., bev. és jegyz. Bartha Dénes–Kiss József. Kritikai kiadás, jegyzetekkel. Bp. 1953. 148. 192. sz.

⁷⁰ Az Erdélyi János *Népdalok és mondák* című népköltési gyűjteményének második kötetében is fellelhető szövegváltozat (Pest 1847. 250. 447. sz.) a felvilágosodás kori debreceni diákirodalomból ismert. A nyírségi damákról szóló nóta sorai: „Kantusba, cipőbe jár, / Akár tél van, akár nyár, / Kartony alatt réz a pendely, csak az a nagy kár!” *Közköltészet I. Mulattatók*. S. a. r. Küllös Imola, mts. Csörsz-Rumen István. Bp. 2000. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század IV.) 80/1. Ennek szövegváltozatát „bocskoros nemesek” lányát kifigurázó „régí gunyvers [!]”-ként idézi

Köszöntő ¹	Köszöntő ²
Szent János, szent János, nevednapod érted,	Szent János, szent János, nevednapját értem,
szívünkéből, lelkünkéből nem sajnáltuk érted.	szívemből tisztelni nem sajnáltam érted.
Adja meg az isten, sok nevenapot éréjél,	Adja az Úristen, hogy sokakat szemlélhess,
bú helyett örömeidet leljél!	bú helyett örömet éltedben lelless.
Valamennyi rózsabimbó fakad	S míg le nem folyt életed négy szakasza,
a párizsi nagy mezőben,	élted folyamát Isten ne szakassza!
annyi áldás, béke szálljon reád	Tisztelt ma Szent János e híveknek szája,
világ életedben!	hogy végig boldog légy, szívből azt kívánja.
	Éljen! ⁷¹

Tréfás köszöntő

Kedves komám, elérkezett a te kedves neved napja, fogad a szart harapja.
Eljöttünk mindnyájan a te tiszteletedre, hogy szarjunk az orrod hegyire.
Az ácsok ahány lyukat fúrnak, ahány oláh asszony segít híják „cur”-nak, ⁷²
annyi neve napját kívánunk az úrnak!

Festive Time and Space of a Name in the Individual Memory

Keywords: carols, chanting, feast, folk custom, name-day, ritual text

Since the sixteenth century *János* [= John] is one of the most popular Hungarian male name. The name-day of 27th December is an eminent winter feast day. Group singing, chanting, greeting are linked to it. Based on the the data of historical and traditional custom of ritual texts, the article limits itself to present the greetings of the Day of the Holy Apostle and Evangelist John known in the community of Zsibó – Szilágy county, relying on a persons commemorations who is/was regularly celebrated.

a *Vasárnapi Ujság* [!] egyik cikksorozatának befejező (1884. április 13-i) közleménye is: „Kantusban, bundában jár / Akár tél van, akár nyár. / Kantus alatt rez [!] a pendely, / Csak az a nagy kár.” *A magyar nép. Vasárnapi Ujság XXXI*(1884). 235. Vö. a sárosorszi *muzsákoló* közösen énekelt köszöntőszövegének részletével: „Akár tél van, akár nyár, / kantus a [!] bundába jár. / Kantus alatt réz a pendely, / csak az a nagy kár.” Espán: *i. m.*

⁷¹ 2015-ben a köszöntő szövegét nem sikerült felidéznie.

⁷² rom. *cur* 'fenék, hátsó, ülep'